

Керик Леся Ігорівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України, Україна, м. Харків
e-mail: lesya_kerik@ukr.net
ORCID 0000-0002-4976-8040

УДК 343.98

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

У статті проаналізовано криміналістично значущі ознаки, притаманні особі злочинця в структурі криміналістичної характеристики доведення до самогубства. Визначено типові ознаки особи злочинця, що відображають спосіб доведення жертви до самогубства, її соціально-психологічний портрет: 1) демографічні; 2) професійно-освітні; 3) сфера зайнятості; 4) зв'язки з жертвою; 5) схильність до вчинення злочинів; 6) фізичний, психологічний стани.

Ключові слова: криміналістична характеристика, доведення до самогубства, особистість злочинця, агресія, афект.

Керик Л. И., кандидат юридических наук, старший научный сотрудник, Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса Национальной академии правовых наук Украины, Украина, г. Харьков.

e-mail: lesya_kerik@ukr.net ; ORCID 0000-0002-4976-8040

Личность преступника как элемент криминалистической характеристики доведения до самоубийства

В статье анализируются криминалистически значимые признаки, присущие личности преступника, в структуре криминалистической характеристики доведения до самоубийства. Определены типичные признаки личности преступника, отображающие способ доведения жертвы до самоубийства, её социально-психологический портрет: 1) демографические; 2) профессионально-образовательные; 3) сфера занятости; 4) связи с жертвой; 5) склонность к совершению преступлений; 6) физическое, психологическое состояние.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, доведение до самоубийства, личность преступника, агрессия, аффект.

Постановка проблеми. Структурним елементом криміналістичної характеристики доведення до самогубства є особа злочинця. Характеризуючи особу злочинця, який вчиняє, у формі умислу чи необережності, такий злочин, як доведення до самогубства, необхідно враховувати, що суб'єк-

том злочину є людина, щодо якої потерпілий перебував у матеріальній чи іншій залежності. Цей злочин є насильницьким злочином, умисним (чи з необережності) посяганням на життя особи, що суперечить моральним принципам людського співіснування. Переважна більшість цих злочинів вчиняється винними стосовно своїх родичів або подружжя унаслідок тривалих неприязних стосунків. У багатьох випадках потерпілі знаходяться від злочинця в матеріальній залежності [8, с. 21].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження вчених-криміналістів спрямовані на визначення концептуальних основ встановлення особи злочинця у криміналістиці, на вивчення особи злочинця та тактику слідчих дій. Зазначеними питаннями займалися науковці як кримінального права, кримінології, кримінального процесу, юридичної психології, так і криміналістики, зокрема, Р. Л. Ахмедшин, В. А. Жбанков, В. О. Конова-лова, Г. І. Поврезнюк, Є. Є. Центров, В. Ю. Шепітько [Див.: 2; 9–11; 13; 17]. М. Т. Ведерніков зазначає, що особа злочинця – це конкретна особа, для якої характерні прояви її почуттів і в основних сферах діяльності будь-якої людини, і в специфічній правовій сфері при реалізації спеціального правового статусу і виконання правової соціальної ролі [4, с. 45–49]. Поняття особи злочинця відображає сутність особи, яка вчинила злочин, тому може йтися про типові ознаки особи, схильної до вчинення того чи іншого виду злочину. Дані про типові мотиви злочину дозволяють окреслити в загальному потреби злочинця, що наштовхнули злочинця на вчинення злочину, і як наслідок встановити основні напрямки розслідування [18, с. 258].

Результати узагальнення кримінальних справ у справах про доведення до самогубства, проведеного нами, свідчать, що у 77 % випадків злочинці були у сімейних чи подружніх стосунках з потерпілими, у 23 % вони були знайомими, тому мотивами вчинення злочину у 16 % були ревності, у 9% хуліганські дії і в 6 % випадків – неприязні відносини з батьками.

М. І. Єнікеев зазначає, що особа злочинця – це сукупність типологічних якостей індивіда, які обумовили вчинене ним злочинне діяння [6, с. 47]. Особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, характеризується різноманіттям ознак: демографічних (статтю, віком, станом здоров'я), моральних (світоглядом, інтересами, спрямованістю), соціальних (трудових, сімейно-побутових) та психологічних (емоціями, темпераментом, вольовими якостями тощо). Ці ознаки відбиваються у індивідуальних властивостях особи злочинця, його відносинах з потерпілим. У психології існує визначення психологічної структури особи, що складається з чотирьох підструктур: 1 – спрямованість особи (потяги, бажання, інтереси, ідеали, світогляд, переконання), що формується у процесі виховання; 2 – досвід (знання, вміння, навички і звички, набуті особистим досвідом, навчанням, але вже з помітним впливом біологічних якостей особи); 3 – охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів як форм відображення, це – емоції, відчуття, мислення, сприйняття, увага, почуття, воля, пам'ять; 4 – біологічно обумовлена, що поєднує темперамент особи, її статеві і вікові якості, а також патологічні зміни [10, с. 128-129].

Виклад основного матеріалу. Особа злочинця характеризується низкою криміналістично значущих ознак, специфічних для доведення до самогубства, що відображають спосіб доведення жертви до самогубства, особливості характеру злочинця, його темпераменту, навичок у житті та роботі. Такими криміналістично значущими ознаками є: жорстоке поводження з жертвою, приниження її людської гідності, шантаж, використання матеріальної та іншої залежності жертви від злочинця, розповсюдження чуток про нібито наміри жертви вчинити самогубство, інсценування самогубства чи нещасного випадку, може свідчити про хитрість злочинця, його інтелектуальний рівень. Є. О. Центров зазначає, що при вчиненні злочину, особливо при підготовці до нього, злочинець оцінює не тільки обстановку, в якій він буде діяти, але й особу жертви (її стать, вік, фізичну силу, інтелектуальні можливості, її морально-психологічні та інші особисті особливості) [17, с. 58].

Поведінка злочинця при вчиненні злочинних дій пов'язана з його психологічними, моральними, соціальними властивостями та проявами. Злочинець моделює свою поведінку, щоб спровокувати жертву до замаху на самогубство. Особа вчиняє злочин через використання матеріальної (чи іншої) залежності жертви від нього, доводить її до стану фрустрації, афекту та аутоагресії (самогубства). Через результат дій злочинця (самогубство жертви) можна визначити мету, мотив та спосіб вчинення злочину, адже ґрунтуючись на ньому, ми можемо отримати уявлення про основні елементи діяльності злочинця, його соціальні та психологічні якості.

Питання врахування емоційного стану злочинця є обов'язковою ознакою складу злочину [20]. Насильницькі мотиви вчинення злочину характеризують поведінку злочинця: жорстоке поводження, шантаж, примус до протиправних дій, систематичне приниження людської гідності. Результати проведеного нами узагальнення кримінальних справ про доведення до самогубства свідчать, що у злочинців було встановлено: у 61 % випадків зловживання алкогольними напоями, у 3 % – дисоціальний розлад особистості, 3 % – шизотиповий розлад.

Насильство злочинця у різних формах впливає на потерпілого, має свої прояви, характеристики, воно може виконувати функцію не тільки примусу, а й безпосереднього придушення або знищення об'єкта насильства. Злочинець, як правило, усвідомлює, що його дії призведуть до самогубства потерпілого.

Науковці серед агресивних реакцій злочинця виділяють: фізичну агресію (напад) – це використання фізичної сили до іншої особи; непряму агресію – це може бути агресія, спрямована опосередковано на іншу особу (злостиві плітки, жарти), і спрямована ні на кого (крики, биття кулаком по столу і т. п.); дратівливість – це готовність до вияву негативних почуттів за найменшого збудження (грубість, різкість); негативізм – опозиційна манера поведінки від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв і законів; образу – ненависть до оточуючих за дійсні і вигадані свідчення; підозрілість – всі люди завдають або планують завдати шкоду; вербальну агресію – висловлення негативних емоцій як через крики, сварку, так і через словесні відповіді (прокльони, погрози) [7, с. 100-106; 16].

Агресія є часто передумовою фрустрації, остання може бути пов'язана і з іншими можливими передумовами агресії. Існують чинники, які впливають на перехід фрустрації до агресії, це: рівень фрустрації, що відчуває потенційний агресор; наявність посилок до агресії; ступінь, в якій фрустратор непередбачений або несподіваний; емоційні та когнітивні процеси фрустраційного агресора [3, с. 126–135].

Психологи, досліджуючи агресію, виділили в ній поняття кримінальної агресії – форми поведінки злочинця, що реалізує будь-який намір або спонукання стосовно потерпілого і пов'язана з цим наміром певним змістовним відношенням, об'єктивно спрямована на завдання шкоди життю та здоров'ю жертви. Свій намір злочинець може і не довести до кінця з причин, які не залежать від нього [15, с. 92] (наприклад, потерпілий вчиняє замах на самогубство і залишається живим).

Стану афекту потерпілого передую гостроконфліктна ситуація з винною особою, що спонукає до негайного реагування. Ознаками такої ситуації, що може бути причиною афекту, є: обставини, що загрожують життю людини і вчинки оточуючих; їх висловлювання, соціальні оцінки, що глибоко зачіпають або травмують її [12, с. 144-145].

Так, гр. Ш., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, прийшов до кафе, де працює потерпіла г-ка Н., з якою він перебував у фактичних шлюбних відносинах, влаштував з нею сварку, погрожував їй, ображав її. Після того, як гр-ка Н. вийшла з кафе, він накинувся на неї, наніс декілька ударів рукою по голові. Через три дні, у стані алкогольного сп'яніння, гр. Ш., перебуваючи у квартирі потерпілої гр-ки Н., знову ображав її, знущався. Бив впродовж години, звинувачував у зрадництві, наголошував, щоб вона сама скоїла самогубство. Будучи доведеною до розпачу внаслідок такого поводження з нею, гр-ка Н. намагалась покінчити життя шляхом повішення, але шнур перервався і вона залишилась жива [1].

Н. О. Сафонова зазначає, що причетність злочинця до наслідків під час доведення до самогубства в більшості випадків виражається у формі опосередкованого умислу (78 % досліджених справ). При доведенні до самогубства з непрямим умислом винний усвідомлює, що його дії (бездіяльність) є жорстокими або такими, що принижують гідність потерпілого, тобто вони є суспільно небезпечними; він передбачає, що його поведінка по відношенню до потерпілого може призвести до самогубства або замаху на самогубство, але винний не бажає смерті потерпілого, ставиться до неї байдуже та свідомо допускає. При злочинній самовпевненості винний усвідомлює, що вчинювані ним дії (бездіяльність) здатні довести людину до самогубства, але в даному конкретному випадку, на його думку, цього не повинно статися, оскільки є обставини, що здатні запобігти суїциду. Недбалість при доведенні до самогубства передбачає, що винний не передбачав можливості самогубства в результаті вчинення ним протиправних або аморальних дій (бездіяльності), але перебував на місці і міг це передбачати [14, с. 20]. Кримінологічна характеристика особи злочинця під час доведення

до самогубства розкривається через особистісні характеристики: ненависть (характер), агресію (тип особистості), руйнівність (потяг) [5, с. 74–77].

Психологи у особі злочинця вирізняють такі дефекти: індивідуальну правосвідомість, патологію потреб сфери особистості та психічного розвитку. До найбільш загальних рис насильницьких злочинців відносять егоїзм, нехтування інтересів і думки членів суспільства, відсутність здатності й бажання поставити себе на місце потерпілого, жорстокість, афективний характер поведінки [11, с. 88–92, 96].

Суїцидологи зазначають, що злочинець повинен мати певні якості, необхідні для того, щоб потерпілий був від нього в матеріальній чи іншій залежності. Ці якості можуть мати особи з життєвим досвідом. На відміну від вбивства, суб'єктом даного злочину може бути тільки обмежене коло осіб: матеріальна залежність (від особи, у якої потерпілий на утриманні, від якої він знаходиться в матеріальній залежності); інша залежність – службові відносини (від начальника, вчителя), сімейні відносини (від голови сім'ї). Метою доведення до самогубства є бажання заподіяти потерпілому фізичний біль, морально травмувати його, добитися розірвання шлюбу, повне підкорення потерпілого злочинцю і тощо [11, с. 50].

Л. М. Шестопалова надає таку кримінологічну характеристику особи злочинця – це чоловік 30–38 років, сільський житель, який має середню освіту, розлучений (але має неповнолітніх дітей), проживає разом із колишньою дружиною, фізичних і психічних відхилень не має, ніде не працює і не був раніше засудженим. Він вчинив злочин способом жорстокого морального та фізичного поводження з потерпілим під впливом алкоголю та неприязного ставлення до потерпілого; йому притаманні дратівливість, неконтрольованість емоцій, нестриманість, високий ступінь конфліктності, яка є його звичайною формою поведінки в побуті [19].

Висновки. Грунтуючись на дослідженнях криміналістів [17, с. 59-60], у зв'язку «злочинець-жертва» в процесі доведення до самогубства залежно від характеру соціальних контактів можна розрізнити такі типи потерпілих від цього злочину: потерпілий перебував у родинних чи сімейних відносинах зі злочинцем; потерпілий, це знайомий злочинця – за місцем проживання або місцем народження; по роботі, навчанню, службі в армії, спільному відпочинку; випадковим зустрічам на вулицях; участі у злочинній діяльності; інші знайомі; потерпілий є незнайомим злочинцю, вони зустрілися безпосередньо перед вчиненням злочину. За часом виникнення зв'язок можна поділити на той, що виник до вчинення злочину, та той, що виник у процесі злочинного посягання. За характером взаємодії потерпілого і злочинця (наявністю чи відсутністю) зв'язок може бути безпосередній і опосередкований. За обставинами створення зв'язок можна поділити на: той, що розвивається у результаті певних взаємовідносин, що існували між злочинцем та жертвою до вчинення злочину; на той, що утворився у результаті гострої конфліктної ситуації безпосередньо до чи в момент вчинення злочину.

За результатами проведеного нами узагальнення кримінальних справ, порушених за ст. 120 КК України, визначено ознаки особи злочинця, що відображають спосіб доведення жертви до самогубства та її соціально-психологічний портрет. До найбільш типових ознак особи злочинця можна віднести: 1) демографічні; 2) професійно-освітні; 3) сфера зайнятості; 4) зв'язки з жертвою; 5) схильність до вчинення злочинів (наявність судимостей); 6) фізичний, психологічний стани. Соціально-психологічний портрет злочинця: а) у переважній більшості випадків доведення до самогубства вчиняють чоловіки (94 %), б) віком від 20-52 років, в) мають середню освіту (69 %), г) не працюють (74 %), г) перебувають у сімейних чи подружніх відносинах (77 %), д) не судимі (84 %), е) які перебували у стані алкогольного сп'яніння (61 %).

Таким чином, особою злочинця в процесі доведення до самогубства є особа, від якої потерпілий перебував у матеріальній чи іншій залежності і яка застосувала до неї фізичний вплив (фізичне насильство) та/або психологічний вплив (психічне насильство), певний комплекс фізичного та психічного насильства, що призвели до самогубства або до замаху на самогубство.

Список літератури:

1. Архів Личаківського районного суду м. Львова, справа № 182-0524.
2. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Р. Л. Ахмедшин. – Томск, 2006. – 48 с.
3. Бэррон Р. Агрессия / Р. Бэррон, Д. Ричардсон ; пер. с англ. С. Меленевская и др. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 1999. – 352 с.
4. Ведерников Н. Т. Место и роль личности обвиняемого в предмете доказывания по уголовному праву / Н. Т. Ведерников // Государство и право. – 2003. – № 6. – С. 45–49.
5. Григор'єва О. Кримінальна агресія особистості в структурі злочину «доведення до самогубства» та її попередження / О. Григор'єва // Юридична Україна. – 2008. – № 2. – С. 74–77.
6. Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник / М. И. Еникеев. – Москва : НОРМА, 2001. – 624 с.
7. Ениколопов С. Н. Некоторые результаты исследования агрессии / С. Н. Ениколопов // Личность преступника как объект психологического исследования. – Москва : Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. – С. 100–109.
8. Ермолаева Е. Г. Суицид и преступность : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. / Е. Г. Ермолаева. – Саратов, 2007. – 25 с.
9. Жбанков В. А. Концептуальные основы установления личности преступника в криминалистике : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12. 00.09 / В. А. Жбанков. – Москва, 1995. – 45 с.
10. Жбанков В. А. Человек как носитель криминалистически значимой информации / В. А. Жбанков. – Москва : УМЦ при ГУК МВД РФ, 1993. – 149 с.
11. Коновалова В. Е. Основы юридической психологии : учебник / В. Е. Коновалова, В. Ю. Шепитько. – Харьков : Одиссей, 2005. – 352 с.
12. Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы : учеб. пособие / В. В. Нагаев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 333 с.
13. Поврезнюк Г. И. Криминалистические методы и средства установления личности в процессе расследования преступлений : по материалам стран СНГ : монография / Г. И. Поврезнюк. – Москва : Юрлитинформ, 2005. – 366 с.
14. Сафонова Н. А. Доведение до самоубийства: социальный и уголовно-правовой аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. А. Сафонова. – Екатеринбург, 2002. – 21 с.

15. Сафуанов Ф. С. Психология криминальной агрессии : монография / Ф. С. Сафуанов. – Москва : Смысл, 2003. – 300 с.
16. Храмцов О. М. Кримінологія вербальної агресії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Храмцов. – Харків, 2003. – 19 с.
17. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / Е. Е. Центров. – Москва : Изд-во МГУ, 1988. – 158 с.
18. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекций / В. Ю. Шепитько. – [изд. 2-е, перераб. и доп.]. – Харків : Одиссей, 2005. – 368 с.
19. Шестопалова Л. М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. М. Шестопалова ; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2001. – 20 с.
20. Шеховцева Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. І. Шеховцева. – Київ, 2007. – 19 с.

Kerik L. I., PhD, senior staff scientist of Scientific institute for the Study of Crime Problems named by academician V.V. Stashis by Ukrainian National Academy of Legal Sciences, Ukraine, Kharkov.

e-mail: lesya_kerik@ukr.net; ORCID 0000-0002-4976-8040

Person as criminal element criminological characteristics of incitement to suicide

Problem setting. The structural element of criminalistics description of driving to suicide is a person of a criminal. Characterizing the person of a criminal, that accomplishes, in form intention or carelessness, such crime as driving to suicide, it is necessary to take into account that the subject of crime is a man from that a victim was in material or other dependence.

Recent research and publications analysis. The questions of the study of a criminal scientists engaged in as a criminal law, criminology, criminal process, legal psychology and criminalistics, in particular, R.L. Ahmedshin, V.A. Jbankov, V. O. Konovalova, G.I. Povreznyuk, E.E. Centrov, V. Yu. Shepitko.

Paper objective. The purpose of this paper is to develop a person of a criminal, that is characterized a row criminalistics meaningful signs specific for driving to suicide, that represent the method of leading to of victim to suicide, features of character of criminal, his temperament, skills in life and work.

Paper main body. Being base on researches of criminal lawyers, in connection "criminal-victim" in the process of driving to suicide, depending on character of social contacts, it is possible to distinguish such types of victims from this crime: a victim was in domestic or domestic relationships with a criminal; victim, it is an acquaintance of criminal – domiciliary or by the place of birth; on work, studies, service in an army, rest; to the casual meeting on streets; to participating in criminal activity; other acquaintances; a victim is unknown to the criminal, they met immediately in front of commission of crime. The origin of copulas can be divided at times – on that arose up to the commission of crime and on that arose up in the process of criminal trespass. By the nature of cooperation of victim and criminal (by a presence or absence) of copulas it can be to direct and mediated. On the circumstances of creation of copulas it is possible to divide into: that develops as a result of certain mutual relations; what existed between a criminal and victim to the commission of crime; on that appeared in the total sharply conflict situation directly to or in the moment of commission of crime.

Conclusions of the research. The person of a criminal in the process of driving to suicide is a person, from that a victim was in material or other dependence and that applied to her) physical influence (physical violence) and / or psychological influence (psychical violence), certain complex of physical and psychical violence, that resulted in suicide or to encroaching upon suicide.

Key words: criminalistics description, driving to suicide, personality of criminal, aggression, affect.

Надійшла до редколегії 22.05.2015 р.